

2. TOPLUMSAL ARAŞTIRMALAR

İster fen bilimlerinde olsun, ister toplumsal bilimlerde her araştırma belli bir toplumsal-ekonomik bağlamda yer alır. Dahası, araştırmanın çıktıları da toplumsal, ekonomik, kültürel bağlamları etkiler. Habermas'a (1971 [1968]) göre bilgi üç tür çıkara yöneliktir: (1) önkestirim yoluyla kontrol/denetim, (2) üzerine düşünme (Osmanlıca: tefekkür) yoluyla anlama (3) eleştiri aracılığıyla özgürleşim/kurtuluş. Aslında bu üç çıkar aynı zamanda üç tür okula denk düşer.

Önkestirim yoluyla kontrol/denetim hem fen bilimlerinde hem de toplumsal bilimlerde söz konusudur. Fen bilimleri açısından, araştırmanın temel amacı, maddi dünyada, gelecekteki eylemleri ayrıntılı ve güvenilir bir biçimde planlayabilmektir. Örnek olarak bir binanın tasarımının yapılması ve inşası; bir uçağın tasarımı ve üretimi veya uzaya gönderilecek bir aracın yapılması ve gönderilmesi olarak düşünebilirsiniz. Her hangi bir ürünün tasarlanması, üretiminin planlanması, satışının ve kullanımının nasıl olacağını belirlenmesi de yukarıda sayılan sınıfa girer. Çağdaş bilimler; fiziksel, kimyasal, biyolojik olguların ve süreçlerin önceden kestirilmesini sağlayacak ölçütleri kurarak ve bunlarla ilgili bilgileri üst üste koyarak doğal çevrenin hiç görülmemiş derecede kontrolünü sağlamaktadırlar. Bu durum, her türlü kaynakların, zamanın ve mekanın insan tarafından yönetimini sağlaması yanında, insanın yoğun toplumsal planlanmasını da sağlamaktadır (Habermas, 1993 : 36). Bunun en tipik örneği tarım ve sanayi (imalat ve hizmet dahil) alanlarında insan yönetimidir. İzleyicilerin beğenilerini anlamaya çalışan iletişim araştırmaları da bu sınıfı konabilir. Çünkü burada hedef, ürünü (örneğin bir sinema filmini) üretirken, beğenilip beğenilmeyeceğini anlamaya çalışmak ve böylece tasarım, üretim, dağıtım sürecini planlamaktır.

Üzerine düşünme yoluyla anlamaysa, bilginin bir başka amacı olabilir. Genel olarak beşeri ilimler (İngilizce: humanities), ifadenin kültürel biçimleri üzerine düşünme ve yeniden düşünme yoluyla, eserleri anlamaya çalışmışlardır. Ağırlık verdikleri birimler, 19. yy'a kadar, daha çok Eski Yunan ve Latin edebî metinleri ve dinsel metinler olmuştur. Estetik amaçlı yaratılar, içsel anlamları ve değerleri açısından çözümlenmiştir. Tarih, her ne kadar dinsel yanı laikleşmeyle birlikte azalsa da,

evrensel insanlık durumu açısından “üzerine düşünme yoluyla” anlaşılmaya çalışılmıştır. Beşeri ilim araştırmacıları, kültür ve tarih üzerine olan eserleri açıklayarak ve yorumlayarak, bunları daha geniş kesimlere sunmuşlardır. Bu yanıyla en azından kültürel geleneklerin taşıyıcıları olmuşlardır. Jensen (2002), nitel metinsel çözümleme geleneğinde toplumsal gerçekliğin medyada temsili üzerine yapılan çalışmaların Habermas’ın bu araştırma sınıflandırmasına girdiğini düşünmektedir (s. 281).

Bu gelenek içinde üzerinde durulması gereken bir dal da tefsir ilmi (İngilizce: hermeneutics) olmuştur. Tefsir araştırmaları, metinlere odaklanarak ele aldıkları metni anlamının temel yöntemlerini bulmaya çalışmıştır. Bir metnin parçasının, ancak metnin bütünü göz önüne alınarak anlaşılabilceği, bu geleneğin en önde gelen ilkesidir. Tefsir ilminin asıl çalışma alanı dinsel metinler olmakla birlikte, toplumsal laikleşme süreciyle birlikte insanoğlunun yarattığı metinleri de 19.yy’dan sonra kapsamaya başlamıştır.

Habermas’ın üçüncü bilgi çıkarı olarak saydığı çıkar, eleştiri yoluyla kurtuluşa (özgürleşime) yöneliktir. Burada kurtuluş, insanların geniş kesiminin tarih boyunca çektiği acılardan, yoksunluklardan, sınırlamalardan ve zorluklardan kurtulmuş bir insanlık ortamı anlamına gelmektedir. Eleştiriye, varolan durumun ortaya konması, kurtuluşun/özgürleşimin nasıl olacağını ortaya konmasıdır. Habermas’a göre, toplumsal bilimler, en azından gizilgüç olarak böyle bir çıkara yönelik olmalıdır. Toplumsal bilimler, toplumsal örgütlenmenin egemen olan biçimlerinin eleştirisini yaparak, bunlara karşı seçenekleri açığa çıkartarak insanların kendi yaratmadıkları yaşam şartlarından kurtularak kendi istedikleri bir dünyayı kurmalarına yardımcı olabilir.

Habermas’ın yukarıda sayılan üçlü sınıflamasını gerçek yaşamda saf haliyle bulmak mümkün olmasa da, bu sınıfların herhangi birindeki kuramsal ve yöntemsel yaklaşımların bir başka sınıftakine kolaylıkla sokulamayacağını bilinmesinde yarar vardır. Habermas, toplumsal araştırmalara, birinci sınıflamadaki “teknik kontrol” amaçlı yaklaşımların sokulduğu durumlarda, toplumsal bilimlerin kurtuluşcu/özgürleşimci gizilgücünün zayıflayacağına dikkat çekmektedir.

Mantıkçı pozitivistimin fen bilimlerindeki halinin, toplumsal bilimlerdeki yansımalarından birisi Weber'in "rasyonelleşmeye" odaklı toplumsal bilimler önerisidir. Weber 20.yy başındaki kapitalist ekonomi etkinliğinin ve bürokratik iktidarın biçimini belirtebilmek için teknik ve bürokratik rasyonellik kavramlarını kullanır. O'na göre toplumsal araştırmalar değer yargılarından arındırılmalı ve rasyonelleşme sürecini konu edinmelidir. Habermas'a göre (1993: 33), "Rasyonelleştirme, öncelikle rasyonel karar verme ölçütlerine tabi toplumsal alanların yaygınlaşması anlamına gelir. Buna, toplumsal çalışmanın, yani araçsal eylemin ölçütlerinin yaşamın başka alanlarına da sızmalarına (yaşam tarzının kentlileştirilmesi, ulaşımın ve iletişimin teknikleştirilmesi) yol açan endüstrileşmesi karşılık gelir. İki durumda da söz konusu olan amaç-rasyonel eylem tipinin yerleştirilmesidir. Birinde araçların örgütlenmesine, diğerinde iki seçenekten birinin seçilmesine bağlıdır. Planlama sonuçta ikinci kademedeki bir amaç-rasyonel eylem olarak anlaşılabilir: O bizzat amaç-rasyonel eylemin sistemlerinin kurulmalarını, iyileştirilmelerini ve genişletilmelerini hedefler."

Dikkat edilirse, Weber'in izinden gidildiğinde Habermas'ın üçlü sınıflandırmasında yer alan ikinci ve üçüncü tür bir araştırma türüne gerek kalmamaktadır. Çünkü Weber, rasyonelleşmenin aslında toplumsal iktidarın çıkarı doğrultusunda olduğunu dikkate almamakta, bilim ve teknolojiyi iktidardan bağımsız, toplumsal sistemi belirleyen aygıtlar olarak düşünmektedir.

Weber'den etkilenen ve 1950-1970 yıllarında Anglo-Sakson akademisinde egemenliğini sürdüren toplumsal araştırma geleneği de davranışçı toplumbilim olarak adlandırılmaktadır. Weber'e göre toplumbilim belli bir dönemdeki görgül toplumsal davranış biçimini ve bunun etkilerini, neden-sonuç ilişkilerini kurarak açıklayan bir bilimdir. Bu niteliğiyle değer yargılarından arındırılmalıdır; çünkü görgül olan neyin olması gerektiğinin değil, neyin olduğunun bilgisini verir (Weber, 1949: 51 ve 57). Dikkatli okuyucular, Weber'in savlarının her birinin, bilim felsefesi bölümündeki savlarla ilişkisini ve içerdiği problemleri bulabilirler. Ancak, Weberci geleneği izleyerek egemen olan davranışçı okulun önemli bir sorunu, davranışı ölçülebilene indirgemek olmuştur. Bu

toplumbilimsel pozitivist yoruma uyulduğunda toplumsal araştırmalarda yapılacak tek Şey ölçülebilir olanla ilgilenmektir. Bunun yolu da anketlerden ve labaratuvar deneylerinden veya her türlü “saymadan” geçmektedir. Seçimlerde oy vermek, anketi yanıtlamak, labaratuvar da bir itkiye tepki vermek. Bu araştırmaları yaptıranlar da çoğunlukla bir amaç için yaptırmaktadır. Savaşa girmeyi kolaylaştırmaya çalışan siyasetçiler, daha fazla mal sattırmak isteyen firmalar, karar alma sürecini etkin hale getirmek isteyen tüm kişi ve kurumlar...

Bazılarıysa, nicel araştırmaların yapılabilmesi için mutlaka nitel yöntemlerin kullanılması gerektiğini vurgulayarak, aradaki zıtlığın anlamlı olmadığını ileri sürerler. Her iki araştırma yönteminin birbirini zenginleştirecek biçimde yöndeşebilmesi gerektiğini ileri sürenler de vardır. Yöndeşme olasılığını ele almadan önce bazı kavramlara değinmemiz gerekiyor (Tablo 2.1). Bu kavramlar şunlardır:

- Ontoloji: En genel olarak gerçekte varolanların neliği ve sınıflarıyla ilgilidir. Kısacası, felsefenin varlık ve (İngilizce being) gerçek ile ilgili alanı ontolojidir.
- Epistemoloji: Geçerli olan bir insan bilgisini nasıl bilebileceğimizi araştıran felsefe dalıdır. Bilginin doğası, ortamı, kökeni ve boyutlarıyla uğraşır.
- Yöntembilim (Metodoloji): Araştırmacının bilgiyi nasıl edinebileceğiyle ilgilidir.

Tablo 21: Toplumsal Araştırmalarda Ontoloji, Epistemoloji ve Yöntem

	Ontoloji (Gerçek nedir?)	Epistemoloji (Olguları nasıl öğreniriz?)	Yöntem (Öğrenmenin yolu nedir?)
Toplumsal Olgular	Kümeler, sınıflar, roller, normlar ve diğer kavramlar maddidir. Yani toplumsal olgulardır.	Toplumsal olgular ölçülebilirdir.	Çoğunlukla yoklamalar (Nicel Yöntem)
Toplumsal Davranışçılar	Kişiler, itkilerin pasif alıcılarıdır	İnsanlar, neden-sonuç ilişkileri içindedirler	Labaratuvar ve anketler (Nicel Yöntem)
Toplumsal Tanımlamacılar	İnsanlar, kendi toplumsal gerçekliğini yaratır ve toplumsal olarak tanımlarlar ve kendi konumlarını kurgularlar.	İnsanlar anlamlar, metinler, anlatılar, etik inşalar içindedirler ve bunlar zaman ve mekan içinde değişir.	Büyük ölçüde niteliksel yöntemler.

Pondy ve Boje'nin 1980'de yaptığı ontoloji, epistemoloji ve yöntemin toplumsal bilimlerde farklılaşmasına ilişkin üçlü sınıflandırma Tablo 2-1'de görülmektedir. Günümüzde de sosyal bilimlerde çok sayıda sınıflandırma önerisi bulmak mümkündür.

Eleştirel Gerçekçi Uzlaşma

Bilim felsefecisi Bhaskar ve arkadaşlarının önerdiği eleştirel gerçekçilik, genel olarak gerçekçi yaklaşımların tümünün paylaşabileceği üç tür gerçeklikten hareket etmektedir.

- **Ontolojik Gerçekçilik:** Görgül olanın bilgisinin mümkün olamayacağını veya gerçeğin, onun hakkında yaptığımız betimlemelerden başka bir şey olmadığını savunan şüpheli ve nominalist (Ancak özgün olanların gerçek olduğunu savunanlar. Yani İnsan diye bir şey yok, Ahmet var) yaklaşımlara karşı çıkar. Kişinin bilimde veya gündelik yaşamda karşılaştığı doğal ve kültürel fenomenlerin muhasebesini yapabilmenin en az şartı olarak veya düzenleyici bir ideal olarak gerçeğin varlığını kabul etmemiz gerektiğini savunur.

- **Epistemolojik Görececilik:** Gerçekçilik, ılımlı bir kurgucu yaklaşım içinde, doğal ve diğer akılların bilgisinin; tümü sorgulanabilir, reddedilebilir ve yenilenebilir olan algılama, bilme ve çıkarımların sürekli yinelenmesine dayandığını savunur.

- **Yargısal Ussallık:** Diğer insani pratikler gibi, bilim ussallığı kullanmalıdır ve bir noktada, sonraki adımlarda ne yapılacağına ilişkin bir yargıya ulaşmalıdır -- bir biliminsanı olarak; belli bir disiplin topluluğu olarak, toplum olarak.

Gerçekçilikle ilgili önemli bir unsur, farklı gerçek düzeylerin varlığının kabul edilmesidir (Sayer, 2004:10-12; Jensen, 2002: 269; Bhaskar, 1998 :22-29). Dolayısıyla çeşitli düzeylerde olgular vardır. Bu olguların hiçbiri bir diğerine indirgenemez ve herbiri farklı biçimlerdeki araştırmaların varlığını gerekli kılar.

Yöntembilimsel kavramlarla, bu yukarıdaki savlar gerçekliğin üç bölgesinde bir farklılığın olduğunu savunur (Jensen, 2002: 269). Bu farklı bölgelerin herbiri için farklı düzeyde araştırmalar yapılmasını gerektirir. *Görgül bölge* (ampirik) somut delillerin bölgesidir, yani dünyanın *deneyimidir*. Örneğin muhabirlerin nasıl bilgi topladıklarının ve okuyucuların bu bilgilere nasıl yanıtlar ürettiklerinin deneyimlenmesi ve dolayısıyla belgelenmesi bir görgül araştırma şartıdır. Her ne kadar yeterli olmasa da. Bu örnekteki belgelemenin *olan* durumu bir çıkarsama meselesidir. Yani görgül belgelerin *olayların* delili olarak kavramlaştırılması ve tanımlanması (Örneğin, muhabir-kaynak etkileşimi).

	Gerçek	Olan	Görgül Olan
Deneyim	✓	✓	✓
Oluşlar	✓	✓	
Düzenekler	✓		

Oysa, gerçeğin bölgesi hem *görgül* hem de *olandan* daha kapsayıcıdır. Araştırma, olayların muhasebesini yapacak düzenekleri çalışır. Örneğin ekonomik şartlara, profesyonel alışkanlıklara, yurttaşlık ideallerine göre bir siyasal iletişim sisteminin nasıl işlediğine ilişkin düzenekler... Bu yolla, araştırma sadece gerçeğin bir bölümünü algılamış, belgelemiş ve sınıflandırmış olmaz aynı zamanda açıklamış da olur.

Özet olarak, *deneyimlerin*, *oluşların* ve *düzeneklerin* hepsi gerçektir. Deneyimler, kendilerini araştırmacılara sanki olayların deliliymiş gibi “baskılama yapar”. Bununla birlikte araştırmacının hedefi, büyük ölçüde kuramsal ve yöntemsel emeğin gerektirdiği bir çıkarsama çabasıyla, altta yatan düzenekleri ortaya koymak için karşı yönde bir “uzaklaştırma” eylemi içinde olmaktadır.

Yukarıda özetlenen eleştirel gerçekçi çerçeve, araştırma türlerinin yöndeşmesi açısından özel bir öneme sahiptir. Çünkü bu çerçeve, farklı görgül uygulamaların (derinlemesine görüşme gibi) belli tür olayların (örneğin medya içeriğinin hatırlanması) incelenmesinde avantajlı olduğunu söyler. Gerçekçi strateji, görgül alanın tekilci bir tanımı üzerine kavga etmek yerine, iletişim sürecinin çeşitli boyutlarını belgelemede pek çok yöntemin sağladığı avantajı kullanmaya çalışmayı önerir (Jensen, 2002: 270).

Bu yöndeşme, üç türlü olabilmektedir.

- 1) Kolaylaştırma: Geleneksel olarak, ortak pratik, niceliksel ve niteliksel araştırmaların bileşenlerine görece farklı aşamalar olarak yaklaşılması olmuştur. Örneğin “medya mesajlarının tüketimi” alanındaki anket uygulamaları ve diğer nicel araştırmalar, önceden “pilot” adını verdikleri ve niteliksel yöntemleri kullanan çalışmalar yapmışlardır. Niteliksel araştırmaların da niceliksel olanlarını kullanmaları mümkündür. Örneğin, yaşam biçimleri üzerine yorumlayıcı çalışmalar, isterlerse sayısal bir anket uygulaması yapabilirler. Bu sonraki aşamalardaki çalışmalara yardımcı olacaktır.
- 2) Çevreleme (üçgenleme): Aynı olgu üzerinde çeşitli bakış açıları edinmeye yönelik bir stratejidir. Bu çalışmalar hem güvenilirlik hem de geçerlilik açısından yapılabilir. Çevreleme farklı veri takımları, farklı araştırmacılar ve farklı yöntemlerle yapılabilir. Örneğin, insan-bilgisayar etkileşimine yönelik olarak deneysel ve gözlemsel yaklaşımlar bir arada uygulanabilir.
- 3) Tamamlama: En zor olan ve en az görülen yöndeşme türü budur. Bir araştırma sorusunun farklı yanlarının farklı yöntemler kullanılarak ele alınması anlamına gelir. Burada aynı görgül malzeme üzerine değil, farklı görgül malzemeler alanında çalışılması, ikinci türle olan ayrımı yaratmaktadır. Son aşamada, uygun bir kuramsal çerçeveye farklı yöntemlerin ortaya çıkarttıkları sonuçlar birleştirilebilir.